

ANDRZEJ DZIKOWSKI

Drogi rozwoju instytucji rękojmi za wady fizyczne zwierząt żywych na przykładzie wybranych mieszanych systemów prawnych

Paths of Development of Warranty Regime for Animal Defects: Analysis of Selected Examples of Mixed Jurisdictions

The study concerns the analysis and juridical interpretation of the historically shaped normative solutions of the warranty for latent physical defects of animals. Analysis was conducted in selected mixed legal systems of Scots law and legal systems of Louisiana, Quebec, and South Africa. In historical and comparative terms, accurate and unfavorable attempts at legal response to the problem of diseases in live animals have been demonstrated. Hybridization schemes of civil law, which may be adopted in the future, were indicated.

ANDRZEJ DZIKOWSKI, doktor nauk weterynaryjnych, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, ORCID – 0000-0002-3223-7542,
e-mail: andrzej_dzikowski@sggw.edu.pl

SŁOWA KLUCZOWE: komparatystyka,
prawo cywilne, historia prawa,
medycyna weterynaryjna

KEYWORDS: comparative law,
civil law, legal history, veterinary
medicine

1 | Wstęp: system prawny mieszany – czyli jaki?

Historia jest powszechnie określana, za Cyncerem^[1], *nauczycielką życia*. Bywa ona także – a zaryzykować można twierdzenie, że zawsze być powinna – *nauczycielką dla twórców prawa*.

Nie zawsze jednak dotychczasowe doświadczenia sukcesów i porażek legislacyjnych stanowią punkt odniesienia bądź drogowskaz w procesie projektowania i stanowienia prawa. Skorzystanie z doświadczeń poczynionych w innych systemach prawnych czy we wcześniejszych epokach historycznych ułatwia proces legislacyjny, a skorzystanie ze sprawdzonych w praktyce rozwiązań normatywnych zapewnić może bardziej efektywne działanie prawa w praktyce. Nie powinna być to jednak ślepa i bezrefleksyjna recepcja o cechach tzw. makdonaldyzacji prawa.

Współczesne tendencje globalizacyjne, w tym odnoszące się do globalizacji i unifikacji prawa, stale przybierają na sile. Transformacja większości systemów prawnych w tzw. systemy mieszane, hybrydowe, pluralistyczne (*mixed legal systems, mixed jurisdictions, legal pluralism*)^[2] wydaje się być

¹ *Historia magistra iuris est*. Marek Tulliusz Cyncero, „De oratore”, [w:] *M. Tullii Ciceronis De Oratore Libri Tres, with Introduction and Notes*, red. Augustus S. Wilkins (Oxford: University Press, 1902-1961), 2:36.

² Robin Evans-Jones, „Receptions of Law, Mixed Legal Systems and the Myth of the Genius of Scots Private Law” *Law Quarterly Review*, nr 114 (1998): 228-49; Robin Evans-Jones, „The Actio Quanti Minoris in Mixed Legal Systems”, [w:] *Roman Law as Formative of Modern Legal Systems*, t. I, red. Janusz Sondel, Jarosław Reszczyński, Piotr Ściśliski (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003), 91-2; Hector L. MacQueen, „Mixed Jurisdictions and Convergence: Scotland” *International Journal of Legal Information*, nr 29 (2001): 309-11; Jan M. Smits, „European Private Law as a Mixed Legal System” *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, nr 5 (1998): 328; Esin Örüçü, „What is a Mixed Legal System: Exclusion or Expansion?” *Electronic Journal of Comparative Law*, nr 1 (2008): 1-18; Joe M. Thomson, „Legal Change and Scots Private Law”, [w:] *Critical Studies in Ancient Law. Comparative Law and Legal History: Essays in Honour of Alan Watson*, red. John Cairns, Olivia Robinson (Oxford: Hart, 2001), 379-91; William D.H. Sellar, „Scots Law: Mixed from the Very Beginning? A Tale of Two Receptions” *Edinburgh Law Review*, nr 1 (2000): 3-18; Stephen Thomson, „Mixed Jurisdiction and the Scottish Legal Tradition: Reconsidering the Concept of Mixture” *Journal of Civil Law Studies*, nr 1 (2014): 51-91; Thomas B. Smith, *Studies Critical and Comparative* (Edinburgh: Green & Son, 1962), 72, 89; Konrad Zweigert, Hein Kötz, *An Introduction to Comparative Law. The framework* (Amsterdam-New York-Oxford: University Press, 1977), 204; Esin Örüçü, Elspeth Attwooll, Sean Coyle, *Studies in Legal Systems: Mixed and Mixing* (The Hague-London-Boston: Kluwer Law International, 1996), 350; William Tetley, „Mixed Jurisdictions: Common Law vs. Civil

nieunikniona. Zasadne wydaje się zatem czerpanie wzorców legislacyjnych właśnie z jurysdykcji mieszanych – jako reżymów, w których procesy te zachodzą najdłużej i są najbardziej rozwinięte, a zatem: najbardziej wypróbowane.

Wskazane tendencje nie są zjawiskami nowymi, jak mogłoby się *prima facie* wydawać. Zostały nie tylko przewidziane już przed stuleciem^[3], lecz także objawiały swoje symptomy we wcześniejszych epokach historii prawa. Najczęściej notowane w literaturze przedmiotu były jedynie niektóre prawa lokalne, powstałe wskutek uwarunkowań o charakterze aneksyjno-kolonizacyjnym. Za klasyczne (i najstarsze) przykłady takich reżymów uznaje się Szkocję, Luizjanę czy Południową Afrykę.

W nowszej literaturze wskazuje się także inne, nadzwyczaj liczne przykłady^[4]. Wyliczenia takie zdają się zmierzać do wymienienia wszelkich

Law (Codified and Uncodified)” *Uniform Law Review*, nr 4 (1999): 677-738; Jacques du Plessis, „The Promises and Pitfalls of Mixed Legal Systems: the South African and Scottish Experiences” *Stellenbosch Law Review*, nr 3 (1998): 343; Kenneth Reid, „The Idea of Mixed Legal Systems” *Tulane Law Review*, nr 78 (2003): 5-40; Mauro Bussani i Vernon V. Palmer, „The Liability Regimes of Europe – Their Façades and Interiors”, [w:] *Pure Economic Loss in Europe. The Common Core of European Private Law*, red. Mauro Bussani, Vernon V. Palmer (Cambridge: University Press, 2003), 143; Vernon V. Palmer, *Mixed Jurisdictions Worldwide: The Third Legal Family* (Cambridge: University Press, 2001), 7-8; Kenneth Reid, Reinhard Zimmermann, *A History of Private Law in Scotland*, t. I-II (Oxford: University Press, 2000), 1,3-7; Reinhard Zimmermann, „Common law und ius commune. Unkodifizierte Mischrechtsordnungen im Vergleich”, [w:] *Aufbruch nach Europa. 75 Jahre Max-Planck-Institut für Privatrecht*, red. Jürgen Basedow, Ulrich Drobnig, Reinhard Ellger, Klaus J. Hopt, Hein Kötz, Rainer Kulms (Tübingen: Mohr Siebeck, 2001), 852-4.

³ Henri Lévy-Ullmann, „The Law of Scotland” *Juridical Review*, nr 37 (1925): 390.

⁴ M.in.: a) reżymy w podobny sposób związane z kolonializmem (np. Malte i Cypr, a także liczne państwa afrykańskie i azjatyckie), jak również kraje, w których jednym z elementów jest prawo religijne (islamskie, żydowskie, itp.) lub zwyczajowe, zob. Jan M. Smits, *The Making of European Private Law: Toward a Ius Commune Europaeum as a Mixed Legal System* (Antwerpen-Oxford-New York: Intersentia, 2002), 107-150; Thomson, „Mixed Jurisdiction”, 52; Örcü, „What is a Mixed Legal System”, 1-18; Vernon V. Palmer, *Louisiana: Microcosm of a Mixed Jurisdiction* (Durham: Carolina Academic Press, 1999), 24, 95-610; Palmer, *Mixed Jurisdictions Worldwide*, 23-27; Nikitas E. Hatzimihail, „Cyprus as a Mixed Legal System” *Journal of Civil Law Studies*, nr 1 (2013): 37-96; Symeon Symeonides, „The Mixed Legal System of the Republic of Cyprus” *Tulane Law Review*, nr 78 (2003): 441; Kevin Aquilina, „Rethinking Maltese Hybridity: A Chimeric Illusion or a Healthy Grafted European Law Mixture?” *Journal of Civil Law Studies*, nr 2 (2011): 261-83; Kevin Aquilina, „The Nature and Sources of the Maltese Mixed Legal System: A Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde?” *Comparative Law Review* 4, nr 1 (2013): 1-38. Badacze przyjmujący taką szeroką optykę wymieniają w swoich wyliczeniach w zasadzie

państw istniejących na świecie, uznawanych i nieuznawanych na arenie międzynarodowej, jak również wielu terytoriów zależnych czy autonomicznych. Klasyfikacja ta wynika z przyjęcia, że elementem wskazującym na hybrydowy charakter danego prawa jest każde znajdujące się w nim zapożyczenie z innego, w tym historycznego, systemu prawnego.

Od poglądów tych autor zdecydowanie dystansuje się, przyjmując węższą, bardziej tradycyjną definicję mieszanych systemów prawnych. Tym samym autor nie przychyła się do poglądu, że zdecydowana większość – jeżeli nie wszystkie – spośród systemów prawnych na świecie stanowi systemy hybrydowe. W ocenie autora, przyjęcie takiej optyki oznaczać musi uznanie za mieszane zwłaszcza wszystkich dawnych, historycznych praw.

Dalszą konsekwencją musi być uznanie wszystkich aktualnie obowiązujących systemów prawnych za mieszane. Nie ma w bowiem chyba w czasach współczesnych ani jednego systemu prawnego w pełni czyścigo^[5], sterylnego i wolnego od inspiracji, unifikacji, mikro- i makroreceptji bądź zapożyczeń z innych, dawnych czy współczesnych reżymów prawno-ustrojowych^[6].

Podsumowując, przyjętym w niniejszej pracy^[7] kryterium uznania danego systemu za hybrydowy winno być spotykanie się w jego ramach instytucji i mechanizmów pochodzących z rozbieżnych, dywergentnych

wszystkie państwa i terytoria zależne: od postkolonialnych państw Afryki i Azji, przez kraje muzułmańskie, po Izrael, Hong Kong, Chiny czy Japonię, zob. m.in. Thomson, „Mixed Jurisdiction”, 55-91; Örücü, „What is a Mixed Legal System”, 1-18; Palmer, *Louisiana: Microcosm of a Mixed Jurisdiction*, 14, 24; Palmer, *Mixed Jurisdictions Worldwide*, 5, 13; Aquilina, „Rethinking Maltese Hybridity”, 261-83; Aquilina, „The Nature and Sources”, 1-38. Niekiedy w wyliczeniach takich figuruje nawet – mylnie – Polska, np. Örücü, „What is a Mixed Legal System”, 2. W ocenie autora nie ulega wątpliwości, że błędne jest uznawanie naszego prawa za mieszankę praw: socjalistycznego (*sic!*), rzymskiego, zwyczajowego (*sic!*), europejskiego i rodzimego polskiego, będącego, rzekomo, mieszanką praw niemieckiego, francuskiego, rosyjskiego i węgierskiego (*sic!*) – jak uczyniła to w wyżej wymienionej pracy jej autorka.

⁵ Thomson, „Mixed Jurisdiction”, 52; Palmer, *Mixed Jurisdictions Worldwide*, 5.

⁶ Niemniej jednak, niekwestionowalny jest fakt, że dominacja polityczna, ekonomiczna i kulturalna stanowiły dawniej i stanowią również współcześnie czynniki implikujące powstawanie takich systemów. Współczesna hybrydyzacja *wybranych składników* prawa, zachodząca również w Polsce, nie ma jednak związku z kolonizacją – a przynajmniej nie z kolonizacją w jej klasycznym znaczeniu – lecz z dominacją polityczną Unii Europejskiej i ciążeniem gospodarki ku mitycznemu Zachodowi, uosobianemu przez Stany Zjednoczone Ameryki i tamtejszy model życia. Nie dotyczy ona też *całości* danego reżymu prawnego jako takiego.

⁷ Palmer, *Louisiana: Microcosm of a Mixed Jurisdiction*, 6-13.

źródeł^[8], co – w zdecydowanej większości przypadków – oznacza spotkanie prawa kontynentalnego i *common law*^[9].

W celu przeprowadzenia analizy dokonano wyboru przykładowych, reprezentatywnych systemów prawnych w oparciu o obiektywne kryteria, które wykazują liczne cechy wspólne o charakterze podstawowym i niejako *proprioceptywnym*: po pierwsze, reżymy te stanowią klasyczne^[10] modele mieszane, zgodnie z przedstawioną wąską ich definicją; po wtóre, funkcjonują jako systemy mieszane przez długi okres; po trzecie, zawierają liczne składowe wywodzące się z tzw. modelu rzymskiego rękojmi^[11], złączone z elementami tzw. modelu germańskiego^[12] lub pochodzącymi z *common law*^[13]; po czwarte, są one nie tylko mieszaninami norm wywodzących się

⁸ Rozbieżnych aksjologicznie, jurysdykcyjnie, techniczno-prawnie, formalnie, materialnie, historycznie, itp.

⁹ Smits, *The Making of European Private Law*, 107; Thomson, „Mixed Jurisdiction”, 53-4; Örücü, „What is a Mixed Legal System”, 1-4; Bussani i Palmer, „The Liability Regimes of Europe – Their Façades and Interiors”, 143; Palmer, *Louisiana: Microcosm of a Mixed Jurisdiction*, 7-8. Hybrydyzacja może oznaczać także bardziej złożone kombinacje obejmujące relacje praw religijnych lub zwyczajowych, plemiennych z jednej – a praw zachodnich, *civil* lub *common law* z drugiej strony (tak np. Palmer, *Mixed Jurisdictions Worldwide*, 13-18, 23-27).

¹⁰ Reinhard Zimmermann, *Roman Law, Contemporary Law, European Law. The Civilian Tradition Today* (Oxford: Clarendon Press, 2001), 126-158; Zimmermann, „Common law und ius commune”, 853; Tetley, „Mixed Jurisdictions”, 677.

¹¹ Model odpowiedzialności za wady fizyczne zwierząt oparty na prawie rzymskim, a przede wszystkim na edykcje edylów kurulnych *de iumentis vendundis*, którego podstawowymi cechami są: uprzywilejowanie kupującego, abstraktywizowana definicja wady fizycznej, swobodny wybór przez kupującego remediów, remedia ukształtowane jako powództwa – redhibicja (wzajemny zwrot zwierzęcia i ceny zakupu) i estymacja (obniżenie ceny), długie okresy na ujawnienie się wady i podniesienie roszczeń; zob. Andrzej Dzikowski, „Morbus est... Roman Views on Health of Animals as a Basis for the Present-Day Warranty Legislation” *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, nr 4 (2020): 429-42.

¹² Model odpowiedzialności za wady fizyczne zwierząt oparty na prawach germańskich, a zwłaszcza niemieckich, którego podstawowymi cechami są: uprzywilejowanie sprzedawcy, ustawowe katalogi wad głównych wybranych gatunków zwierząt domowych, obejmujące kilka wybranych jednostek patologicznych i parchorobowych, ograniczenie uprawnień kupującego lub ich wyłączenie, krótkie terminy, konieczność dopełnienia przez kupującego licznych aktów staranności pod rygorem utraty uprawnień, czy wreszcie daleko posunięty konserwatyzm, anachronizm i niezgodność z wiedzą lekarsko-weterynaryjną.

¹³ Model odpowiedzialności pozbawiony typizacji naruszeń w formie rękojmi i ujmujący odpowiedzialność za wady fizyczne zwierząt w ramach jednolitej klauzuli nienależytego wykonania zobowiązania wynikającego z umowy.

z odmiennych, przeciwstawnych tradycji i modeli regulacji badanej problematyki, lecz także elementami szerszych, pan-systemowych zależności.

Biorąc pod uwagę praktyczne możliwości zastosowania prawa w działaniu, wybrano i analizie prawnoporównawczej poddano jedynie systemy obowiązujące współcześnie – wzięto pod uwagę jednak ich ukształtowanie i dziedzictwo historyczne.

Przedmiotem analizy w niniejszej pracy są: *Scots law*, prawo południowoafrykańskie, prawo Luizjańskie, prawo quebeckie w zakresie odpowiedzialności za wady fizyczne zwierząt żywych. Przedmiotem analizy nie są natomiast przypadki koegzystencji w ramach danego systemu prawnego jednego lub kilku aktów normatywnych w rozmaity sposób regulujących sytuację prawną w zależności od kryteriów przedmiotowych^[14] czy podmiotowych^[15].

Zamiarem autora jest wykazanie w ujęciu historycznoprawnym i komparatystycznym jakie trafne i błędne, korzystne i niekorzystne rozwiązania normatywne rękojmi za wady fizyczne zwierząt były przyjmowane – i mogą być przyjmowane w przyszłości – w ramach mieszania się i hybrydyzacji prawa cywilnego.

2 | Prawo szkockie

Scots law stanowi najstarszy z istniejących tzw. systemów hybrydowych i zawiera elementy pochodzące z wielu różnych źródeł^[16]. Prawo sprze-

¹⁴ Np. przepisy szczególne dotyczące rękojmi w przypadkach wybranych wad głównych wybranych gatunków zwierząt gospodarskich ustanowione w kodeksie cywilnym i jego akcie wykonawczym, oparte o tzw. model germański, a także ogólne reguły rękojmi, dotyczące wszystkich pozostałych gatunków zwierząt i wszelkich innych przedmiotów sprzedaży uregulowane w kodeksie w oparciu o tzw. model rzymski.

¹⁵ Np. odrębne regulacje sprzedaży konsumenckiej, ogólnej, profesjonalnej w kilku różnych aktach normatywnych funkcjonujących jednocześnie w obrocie prawnym.

¹⁶ Evans-Jones, „Receptions of Law”, 228-49; MacQueen, „Mixed Jurisdictions and Convergence: Scotland”, 309-11; Thomson, „Legal Change and Scots Private Law”, 379-91; Thomson, „Mixed Jurisdiction”, 51-2, 54-91; Sellar, „Scots Law”, 3-18; Smith, *Studies Critical and Comparative*, 72, 89; du Plessis, „The Promises”, 343; Lévy-Ullmann, „The Law of Scotland”, 390; Zimmermann, *Roman Law, Contemporary Law, European Law*, 151-158; William M. Gordon, „Risk in Sale – from Roman to Scots Law”, [w:] *Roman*

daży obowiązujące w Szkocji nie było niezmiennie na przestrzeni czasów. Ponadto, różni przedstawiciele doktryny przyjmowali różne rozwiązania tych samych problemów prawnych^[17].

Law as Formative of Modern Legal Systems, t. I, 115-24; Reid, Zimmermann, *A History of Private Law in Scotland*, t. I, 1-184, 220, 269, t. II, 1-128, 175-194, 305-332, 422-611; Elspeth Attwooll, *The Tapestry of the Law: Scotland, Legal Culture and Legal Theory* (Dordrecht: Springer, 1997), 61-100, 183; David Johnston, „Sale and Transfer of Title in Roman and Scots Law”, [w:] *The Roman Law Tradition*, red. Andrew D.E. Lewis, David J. Ibbetson (Cambridge: University Press, 1994), 182-98. Szkocja zachowuje odrębność prawną od prawa angielskiego, zgodnie z art. 3-4, 6, 18-19, 25 brytyjskich aktów unii (*An Act for a Union of the Two Kingdoms of England and Scotland: Articles of Union otherwise known as Treaty of Union*, 1706, c. 11; *An Act for an Union of the two Kingdoms of England and Scotland* z dnia 22 lipca 1706 r., 5 Ann., Cap. 8; *Act Ratifying and Approving Treaty of the Two Kingdoms of Scotland and England* z dnia 16 stycznia 1707 r., ze zm.). Prawo szkockie w wielu aspektach czerpie z prawa rzymskiego, m.in. co do własności i jej przenoszenia (Reid, Zimmermann, *A History of Private Law in Scotland*, t. I, 220-244, 269-303) oraz co do sprzedaży (Johnston, „Sale and Transfer of Title”, 182-98; Reid, Zimmermann, *A History of Private Law in Scotland*, t. I, 45-46, 64, 67, 71-74, 99-101, 135-139, 162-167, 192, 220-244). Należy jednak zaznaczyć, że recepcja terminologii romanistycznej nie oznaczała bynajmniej przyjęcia instytucji prawa rzymskiego (por. Reid, Zimmermann, *A History of Private Law in Scotland*, t. I, 243). Prawo rzymskie stosowano jedynie subsydiarnie – jeśli prawo rodzime, szkockie, nie dawało satysfakcjonującej odpowiedzi ani rozwiązania problemu prawnego, zob. Paul McClelland, *The Seller's Liability for Sale of Faulty Goods in Scots Law* (Glasgow: University of Glasgow, 2015), 14; Reid, Zimmermann, *A History of Private Law in Scotland*, t. I, 236, 239, przyp. 115. Poza tym, prawo rzymskie było też źródłem idei i pomysłów, stanowiło metodę wzmocnienia autorytetu perswazyjnego. Różny był stosunek do niego najwybitniejszych szkockich jurystów, obrazujący różne sposoby interpretacji i recepcji prawa rzymskiego: Jakub Dalrymple, wicehrabia Stair (ur. 1619 r., zm. 1695 r.) przyjmował prawo rzymskie w szerokim zakresie – jako oparte na *equity* i zgodne z prawem naturalnym; uznawał je za *most excellent civil law* (James Dalrymple, viscount Stair, *The Institutions of the Law of Scotland* (Edinburgh-Glasgow: University Presses, 1981), 1.12); Andrzej Mc Douall, lord Bankton (ur. 1685 r., zm. 1760 r.) stosował je w pełni i było to jego główne źródło inspiracji, gdyż uznawał, że prawo rzymskie jest w większości tożsame z prawem naturalnym i stanowi podporę większości praw w Europie; Jan Erskine of Carnock (ur. 1695 r., zm. 1768 r.) również stosował je w pełni i uznawał za najdoskonalsze ze stworzonych (John Erskine of Carnock, *An Institute of the Law of Scotland* (Edinburgh: Legal Education Trust, 2014), 1.1.27); Dawid Hume, baron Hume of Ninewells (ur. 1757 r., zm. 1838 r.) przyjmował je tylko w zakresie już recypowanym dawniej (Reid, Zimmermann, *A History of Private Law in Scotland*, t. I, 220-244). Innymi źródłami były elementy praw: zwyczajowego, feudalnego, nordyckiego *udal*, celtyckiego, kanonicznego, mojżeszowego, międzynarodowego, morskiego i europejskiego (Thomson, „Mixed Jurisdiction”, 55-78, 81-86), a także – co oczywiste – prawa angielskiego i brytyjskiego.

¹⁷ Reid, Zimmermann, *A History of Private Law in Scotland*, t. II, 305-332. Przykładowo, w opinii Staira, *actio redhibitoria* i *actio quanti minoris* (I) dostępne były w przypadku jakiegokolwiek wady ukrytej, *latent insufficiency*, utrudniającej korzystanie ze zwierzęcia (Stair, *The Institutions*, 241). Jurysta ten uznawał, że winno było

W świetle prawa szkockiego odpowiedzialność rękojmiowa i za jakość rzeczy wynika z samej umowy sprzedaży^[18]. Źródłem zaś odpowiedzialności, opartej o zmodyfikowany i całkowicie zgeneralizowany schemat

mieć miejsce zróżnicowanie sytuacji prawnej w zależności od dobrej albo złej wiary sprzedawcy, przy czym ujmował powództwa edylskie jako remedia dostępne w przypadkach podstępny, oszustwa (*fraud*, a zatem zależne od wiedzy i złej woli sprzedawcy, nieobowiązujące *ex contractu*, zob. Reid, Zimmermann, *A History of Private Law in Scotland*, t. II, 422-632). Poza tym, Stair odrzucał możliwość przyjęcia na gruncie prawa szkockiego *læsio enormis*, zob. Stair, *The Institutions*, 244-245; por. Reid, Zimmermann, *A History of Private Law in Scotland*, t. II, 312-313. Według Banktona, współczesne mu prawo szkockie nie zawierało dostatecznych środków reakcji prawnej na przypadki ujawnienia się wad ukrytych, należało więc sięgnąć po rzymskie powództwa edylskie. Uznawał je on za remedia uniwersalne i ogólnoludzkie – jako wynikające z samej natury rzeczy [Andrew McDouall, lord Bankton, *An Institute of the Laws of Scotland in Civil Rights: with Observations upon the Agreement or Diversity Between them and the Laws of England* (Edinburgh: Fleming, Kincaid & Donaldson, 1751-1753), 1.19.2]. W przypadku *latent insufficiency* dotyczącej *major faults* (wad poważnych, głównych, czyniących zwierzę niezdatnym do użycia) – kupującemu przysługiwać winna była redhibicja, zaś w pozostałych przypadkach (*minor faults*, wad mniej istotnych) – *actio quanti minoris* (I); we wszystkich natomiast przypadkach – odszkodowanie za wszelkie straty, w tym występujące w pozostałym majątku kupującego (np. wskutek rozniesienia się choroby zakaźnej bydła), zob. Bankton, *An Institute of the Laws of Scotland*, 1.19.2; Stair, *The Institutions*, 168 nn.; McClelland, *The Seller's Liability*, 31 – 32; Reid, Zimmermann, *A History of Private Law in Scotland*, t. II, 315-316. W ujęciu Banktona co do wad jawnych (*self evident defects*) – kupującemu nie przysługiwały żadne remedia (por. Reid, Zimmermann, *A History of Private Law in Scotland*, t. II, 315-316). Erskine dostrzegał różnice między regulacjami prawa rzymskiego – *ius commune* (redhibicja w terminie 6 miesięcy w przypadku wad ukrytych – *latent faults* or *insufficiencies*, trudnych do wykrycia przez kupującego lub takich, że gdyby o nich wiedział, nie byłby kupił wadliwego zwierzęcia; estymacja w odniesieniu do mniej poważnych wad) a szkockiego (zwrot zwierzęcia jako jedyne remedium, tylko w kilka dni po jego wydaniu i objęciu; brak estymacji ze względu na to, że zwierzę było nadal zdatne do użytku, ale po prostu mniej warte); Reid, Zimmermann, *A History of Private Law in Scotland*, t. II, 316-317. Jego zdaniem, konieczne było ograniczenie możliwości skorzystania z estymacji w przypadku, gdy sprzedawca zaoferował redhibicję (zob. Erskine, *An Institute of the Law of Scotland*, 3.3.10; McClelland, *The Seller's Liability*, 36), co uznać można za dopuszczanie kontruprawienia sprzedawcy. W przypadkach natomiast odpowiedzialności za *dicta promissave* – kupującemu przysługiwać winna była *actio empti* (McClelland, *The Seller's Liability*, 16-17). W późniejszej doktrynie kwestie jakości, adekwatności ceny, zdatności do celu, wad, *warranty*, itp. – oceniano według zasad *equity*.

¹⁸ Stanowi ona niejako jednocześnie jej element i przedłużenie, a zatem zaliczona być może do *naturalia negotii*, wg Stair, *The Institutions*, 10.12, 10.63, 240 – 247; Erskine, *An Institute of the Law of Scotland*, 3.1.16; por. Evans-Jones, „The Actio Quanti Minoris”, 82, 84, przyp. 26; McClelland, *The Seller's Liability*, 15-16, 34-35.

edyłów kurulnych, jest ukryta nieadekwatność przedmiotu w odniesieniu do treści umowy, w tym do zapewnień sprzedawcy^[19].

Przywołane wyżej dynamiczne podejście prawa szkockiego do badanych zagadnień doprowadziło – postępując się darwinowską przenośnią – do ewolucji instytucji *actio quanti minoris*. Przemiany te obejmowały etapy dywergencji i specjacji – powstania dwóch odrębnych powództw nazywanych *actiones quanti minoris*, a następnie etapy konwergencji i wyginiecia.

Mimo uznawania, że i redhibicja, i estymacja były oparte na tej samej generalnej zasadzie nieekwiwalentności świadczeń w ramach umowy sprzedaży, nie uznawano za dopuszczalną możliwości zastosowania klasycznej estymacji w prawie szkockim^[20].

Powództwo *quanti minoris* odchodziło od swoich antycznych rzymskich korzeni, przejmując cechy *actio empti* i ulegając postępującemu uogólnieniu.

W formie typowej (tzw. *actio quanti minoris* I) dostępne było tylko przeciw *venditor ignorans*, nie skutkowało odszkodowawczo ani nie było ograniczone temporalnie. Absorbowało ono w sobie wszystkie remedia edylskie. Uznawane było za część zobowiązania wynikającą z umowy sprzedaży^[21].

Na niwie *Scots law* wykształciło się nowe, atypowe, specyficzne powództwo (tzw. *actio quanti minoris* II). Zostało ono wywiedzione z *læsio enormis*,

¹⁹ *Latent insufficiency of the goods, any latent vitiosity* – Stair, *The Institutions*, 10.15, 14.1, 240-247 (w oparciu o *Digesta Justyniańskie* 18.1.43); McClelland, *The Seller's Liability*, 16-17. Odpowiedzialność za *latent insufficiency* nie była pojmowana jako odpowiedzialność obiektywna (tak jak redhibicja czy estymacja (I), które były zależne od natury przedmiotu sprzedaży i od samej umowy sprzedaży) – lecz jako odpowiedzialność na zasadzie winy (*culpa*) za podstęp (*fraud* lub *deceit*), niezależna od czynników zewnętrznych i zawsze dostępna dla kupującego (Stair, *The Institutions*, 9.10; Bankton, *An Institute of the Laws of Scotland*, 1.19.2; McClelland, *The Seller's Liability*, 11, 18-21, 32-33; Peter Stein, *Fault in the Formation of Contract in Roman Law and Scots Law* (Edinburgh: Oliver & Boyd, 1958), 59, 178. *Latent insufficiency* stanowiła podtyp (jako *implied warrandice*) swoistej instytucji dawnego prawa szkockiego jaką była *warrandice* (Bankton, *An Institute of the Laws of Scotland*, 1.10.6.63; McClelland, *The Seller's Liability*, 30, 45-61; Reid, Zimmermann, *A History of Private Law in Scotland*, t. II, 313, 317). Nie była tożsama z *warrantee* – odpowiedzialnością za fałszywe oświadczenia sprzedawcy, o czym zob. McClelland, *The Seller's Liability*, 30, 33.

²⁰ Reid, Zimmermann, *A History of Private Law in Scotland*, t. II, 318.

²¹ Evans-Jones, „The *Actio Quanti Minoris*”, 80-84; Evans-Jones, *Receptions of Law*, 228-49; Kenneth Reid, „The »*Actio Quanti Minoris*« and Conveyancing Practice” *Journal of the Law Society of Scotland*, nr 33 (1988): 285-7.

ale w połączeniu z klasycznym wzorcem estymacji, gdyż jedynym jego następstwem było obniżenie ceny sprzedaży^[22].

W XIX w. wymienione powództwa (I i II, typowe i atypowe) zbliżały się i zlewały ze sobą, wypierając możliwość uzyskania odszkodowania.

W kolejnym etapie ewolucji uległy one likwidacji na drodze legislacyjnej^[23]. Ustawodawstwo XIX i XX w. stanowiło narzędzie ujednolicenia i harmonizacji prawa brytyjskiego w celu zapewnienia jedności i jednolitości obszaru gospodarczego^[24]. Szkockie prawo sprzedaży przyjęło kształt angielski^[25]. Ponadto, zmiany te stanowiły przykład odchodzenia od – typowej dla praw germańskich i dawnego *common law* – reguły *caveat emptor*^[26].

²² Evans-Jones, „The Actio Quanti Minoris”, 80-84; Evans-Jones, „Receptions of Law”, 228-49; Reid, „The »Actio Quanti Minoris« and Conveyancing Practice” 285-7; McClelland, *The Seller's Liability*, 24.

²³ Art. 14-15 *Sale of Goods Act, 1893: An Act for Codifying the Law Relating to the Sale of Goods*, 20 lutego 1894 r., 56-57 Vict. 71 (w pierw. brzm.). Niemniej jednak, nowsze ustawodawstwo, przywracające możliwość dochodzenia roszczeń odszkodowawczych, może być odczytane jako pośrednia reintrodukcja *actio aestimatoria* w systemie prawa szkockiego, zob. art. 3 *Contract (Scotland) Act 1997. An Act to reform the law of Scotland relating to the admissibility of extrinsic evidence to prove an additional term of a contract or unilateral voluntary obligation, to the supersession of a contract by a deed executed in implement of it and to the obtaining of damages for breach of contract of sale; and for connected purposes*, 21 marca 1997 r., United Kingdom Public General Acts 1997, 34; Evans-Jones, „The Actio Quanti Minoris”, 82-83; Reid, „The »Actio Quanti Minoris« and Conveyancing Practice”, 285-7; Reid, Zimmermann, *A History of Private Law in Scotland*, t. II, 325, 329-331.

²⁴ Reid, Zimmermann, *A History of Private Law in Scotland*, t. II, 326, 328. Transformacja ta może być także postrzegana negatywnie – jako przykład utraty istotnych elementów lokalnego systemu cywilistycznego, por. Smith, *Studies Critical and Comparative*, 72, 89; du Plessis, „The Promises”, 343; Evans-Jones, „The Actio Quanti Minoris”, 79-92; Evans-Jones, „Receptions of Law”, 228.

²⁵ Określony przez: *Mercantile Law Amendment Scotland Act, 1856. An Act to amend the Laws of Scotland affecting Trade and Commerce*, 21 lipca 1856 r., United Kingdom Public General Acts 1856, 60; *Sale of Goods Act, 1893: An Act for Codifying the Law Relating to the Sale of Goods*, 20 lutego 1894 r., 56-57 Vict. 71 (w pierw. brzm.); *Contract (Scotland) Act 1997. An Act to reform the law of Scotland relating to the admissibility of extrinsic evidence to prove an additional term of a contract or unilateral voluntary obligation, to the supersession of a contract by a deed executed in implement of it and to the obtaining of damages for breach of contract of sale; and for connected purposes*, 21 marca 1997 r., United Kingdom Public General Acts 1997, 34.

²⁶ McClelland, *The Seller's Liability*, 65.

Zmniejszony został zakres odpowiedzialności sprzedawcy co do gwarancji jakości – sprzedawca odpowiada obecnie tylko za *express warranty* i za niezdatność do użycia w ramach celu wyrażonego w umowie^[27].

Zniesiona została *implied warrandice*, zaś w jej miejsce wprowadzono angielską instytucję *express warranty*^[28]. W jej ramach uznawano, że słowa stanowiące zapewnienia co do jakości zwierzęcia (*warranty of quality*) winny stwarzać u kupującego coś więcej niż zwykłe wrażenie (*mere representations*). Przyjmowanymi w orzecznictwie warunkami uznania oświadczeń za *express warranties* były: niezależnienie jakości od ceny sprzedaży^[29], wyrażenie jakości i gwarancji wprost, złożenie zapewnień i oświadczeń co do jakości^[30]. Efektem ubocznym było skoncentrowanie się sądów li tylko na formie oświadczeń, a nie na ich treści^[31].

Ustawa z 1856 r. precyzowała kryterium użyteczności inaczej niż ujmowało to tradycyjnie prawo angielskie^[32], kryteria te zostały po raz kolejny zmienione w 1894 r.^[33] poprzez przywrócenie ograniczonej formy odpowiedzialności za jakość, ale z licznymi obostrzeniami, a także przez ponowne wprowadzenie *implied warranty for merchantable quality* (jakość kupiecka, jakość handlowa).

²⁷ Reid, Zimmermann, *A History of Private Law in Scotland*, t. II, 327.

²⁸ Art. 5 *Mercantile Law Amendment Scotland Act, 1856. An Act to amend the Laws of Scotland affecting Trade and Commerce*, 21 lipca 1856 r., United Kingdom Public General Acts 1856, 60; McClelland, *The Seller's Liability*, 62-68.

²⁹ Co stanowiło jawne odrzucenie ugruntowanych tez Banktona o wzajemnych relacjach jakości do ceny.

³⁰ Przy czym zamiarem stron winno być wprowadzenie do umowy gwarancyjnej specyficznego elementu jakości danego zwierzęcia, np. konia, zob. McClelland, *The Seller's Liability*, 64-65, przyp. 238.

³¹ W orzekaniu zwracano uwagę, np. na bezwzględną konieczność użycia w umowie słowa *warrant*, względnie synonimu, a nie na treść umowy czy zamiar stron (McClelland, *The Seller's Liability*, 65).

³² *Fitness for special purpose* z jednej – a zdatność do zwykłego użytku, czyli *common purpose*, z drugiej strony; art. 5 *Mercantile Law Amendment Scotland Act, 1856. An Act to amend the Laws of Scotland affecting Trade and Commerce*, 21 lipca 1856 r., United Kingdom Public General Acts 1856, 60; McClelland, *The Seller's Liability*, 62 – 68;

³³ Art. 14 *Sale of Goods Act, 1893: An Act for Codifying the Law Relating to the Sale of Goods*, 20 lutego 1894 r., 56-57 Vict. 71 (w pierw. brzm.); McClelland, *The Seller's Liability*, 69 – 72.

Kolejne znaczące nowelizacje przyniosły lata 1979^[34] i 1997^[35]. Obecnie regulacje wadliwości, *conditions implied* i *expressed*, wykazują różnice w stosunku do prawa angielskiego^[36].

Co do *implied conditions* zastosowanie znajduje zasada *caveat emptor* (określana także obrazowo: *the buyer's eye is his merchant*^[37]). Wynika z tego generalna – choć nie bezwyjątkowa^[38] – niedopuszczalność odstąpienia od umowy (*avoidance*).

Co do *express, essential conditions*, uznaje się, że niezgodność z umową (niedopełnienie tej wyraźnie zaznaczonej, istotnej klauzuli umownej) zawsze stanowi podstawę do odstąpienia od umowy^[39].

W przypadku nienależytego wykonania zobowiązania^[40] kupującemu przysługuje możliwość odstąpienia od umowy i odszkodowanie^[41].

Różnie oceniana jest problematyka błędu: *error induced by (innocent) misrepresentation* – przypadkowe, niezawinione wprowadzenie w błąd przez wywołanie mylnego, pozytywnego wrażenia o cechach zwierzęcia, stanowi wadliwe, nieprawidłowe poinformowanie kupującego^[42], co nie jest równoznaczne z nieujawnieniem, zatajeniem wady^[43].

³⁴ Sales of Goods Act 1979. An Act to Consolidate the Law Relating to the Sale of Goods, 6 grudnia 1979 r., United Kingdom Public General Acts 1979, 54, ze zm.; McClelland, *The Seller's Liability*, 69–70, 74.

³⁵ Contract (Scotland) Act 1997. An Act to reform the law of Scotland relating to the admissibility of extrinsic evidence to prove an additional term of a contract or unilateral voluntary obligation, to the supersession of a contract by a deed executed in implement of it and to the obtaining of damages for breach of contract of sale; and for connected purposes, 21 marca 1997 r., United Kingdom Public General Acts 1997, 34; George J. Bell, *Commentaries on the Law of Scotland and on the Principles of Mercantile Jurisprudence*, t. I (Edinburgh: Blackwood, 1990), 458–463.

³⁶ Bell, *Commentaries*, t. I, 463–471.

³⁷ Pod warunkiem, że kupujący miał okazję zbadać rzecz i wykryć wadę, zob. Bell, *Commentaries*, t. I, 464.

³⁸ Niedopuszczalność nie ma zastosowania w przypadkach wyjątkowych: podstępny sprzedawcy oraz udzielenia specjalnej gwarancji (*special warranty*). Jednocześnie podkreśla się obowiązek działania w dobrej wierze, zob. Bell, *Commentaries*, t. I, 464–465.

³⁹ Bell, *Commentaries*, t. I, 466–471.

⁴⁰ *Breach of contract*, zob. Reid i Zimmermann, *A History of Private Law in Scotland*, t. II, 175–304.

⁴¹ Reid, Zimmermann, *A History of Private Law in Scotland*, t. II, 175, 184–193, 410.

⁴² *Provision of information*.

⁴³ A więc działaniem podstępnym, w złej wierze – *non-disclosure, failure to provide information*; McClelland, *The Seller's Liability*, 77–89; Reid i Zimmermann, *A History of Private Law in Scotland*, t. II, 72, 88–90.

3 | Prawo rzymsko-holenderskie w Afryce Południowej

Prawo rzymsko-holenderskie z lokalnej, holenderskiej odmiany *iuris communis* używaną na obszarze Niderlandów^[44], ewoluowało do pozycji odrębnego, acz nieskodyfikowanego systemu, którego rozciągnano także na zamorskie kolonie. Tam też prawo to utrzymało swoją moc obowiązującą^[45]. Brytyjska okupacja uzupełniła je elementami swoistymi dla *common law*, tworząc rodzaj pluralizmu prawnego i jeden z archetypicznych systemów mieszanych^[46].

Hybrydowość tego nieskodyfikowanego systemu przejawia się w fakcie, iż łączy on w sobie i twórczo przetwarza elementy: antycznego prawa rzymskiego, rzymsko-holenderskiego *ius commune* i prawa angielskiego, tworząc system normatywny odpowiedzialności za wady ukryte co prawda nie do końca odpowiadający regułom każdego z macierzystych porządków prawnych, ale – mimo to – spójny i efektywny^[47].

Przykładem tej spójności jest zgodność romanistycznego reżymu rękojmijnego z ogólnym reżymem odpowiedzialności za naruszenia

⁴⁴ Prawo południowoafrykańskie stanowi przykład żywotności prawa rzymskiego, nieustannie odwołującego się do swoich antycznych korzeni, jak i ich rozwinięcia w późniejszej doktrynie, zob. Evans-Jones, „The Actio Quanti Minoris”, 84-91; Smits, *The Making of European Private Law*, 11, 125-134, 151-186, 195-197, 211, 221-223; Zimmermann, „Common law und ius commune”, 854; Zimmermann, *Roman Law, Contemporary Law, European Law*, 126-151; Max Kaser, „Das römische Recht in Südafrika” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, nr 81 (1964): 1-30; Reinhard Zimmermann, Daniel Visser, *Southern Cross. Civil Law and Common Law in South Africa* (Oxford: Clarendon Press, 1996), 33-64, 95-140, 165-334, 361-388; Reinhard Zimmermann, *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition* (Oxford: Clarendon Press, 1996), 328-330. W Afryce Południowej nadal ma miejsce powoływanie się na rozstrzygnięcia jurystów republikańskich, kodyfikacji justyniańskiej czy jurysprudencji wcześnieonowozytnej, zob. Evans-Jones, „The Actio Quanti Minoris”, 84-91; Smits, *The Making of European Private Law*, 153-155, 165-183, 211-212.

⁴⁵ Smits, *The Making of European Private Law*, 11, 125-134, 151-186, 195-197, 211, 221-223; du Plessis, „The Promises”, 343.

⁴⁶ Smits, *The Making of European Private Law*, 153-157, 161-183; Zimmermann, „Common law und ius commune”, 854; Zimmermann, Visser, *Southern Cross*, 33-140.

⁴⁷ Zimmermann, Visser, *Southern Cross*, 377; Johannes Ch. de Wet, Andreas H. van Wyk, *Die Suid-Afrikaanse Kontraktereg en Handelsreg*, t. I (Durban: Butterworths, 1992), 388; Kaser, „Das römische Recht in Südafrika”, 1-30.

zobowiązania (*breach of contract*), który wywodzi się z prawa anglosaskiego^[48]. W ujęciu tym rękojmia stanowi specyficzny typ odpowiedzialności. Prawu południowoafrykańskiemu udaje się balansować pomiędzy: podejściem czysto racjonalnym, troską o zachowanie lokalnego dziedzictwa i historii prawa a realną troską o interesy kupujących^[49].

Essentialia negotii umowy sprzedaży, której natura pozostaje czysto obligacyjna^[50], nie obejmują obowiązków rękojmiowych. Są one elementami *naturalia negotii*, pozostającymi w swobodnej dyspozycji stron^[51]. Instytucja umownego wyłączenia rękojmi określaną jest jako *voetstoots*^[52]. Momentem przejścia na kupującego tak ryzyka przypadkowej utraty lub zgonu zwierzęcia, jak i wszystkich korzyści i pożytków jest moment zawarcia umowy^[53].

Rękojmia jest niezależna od wiedzy sprzedawcy czy jego gwarancji oraz od *misrepresentation*. Nie jest ona rodzajem odpowiedzialności umownej, jest bowiem związana z umową sprzedaży, ale od niej niezależna (tak samo jak *actio empti*)^[54]. Rękojmia obejmuje obszar istotnych wad ukrytych zwierzęcia, nieznanych kupującemu i istniejących w czasie zawarcia umowy^[55].

⁴⁸ Zimmermann, Visser, *Southern Cross*, 303.

⁴⁹ Evans-Jones, „The Actio Quanti Minoris”, 86.

⁵⁰ Nie zaś obligacyjno-rozporządzająca.

⁵¹ W oparciu o Digesta Justyniańskie 18.1.80.3 i Instytucje Justyniańskie 2.1.41; Zimmermann, Visser, *Southern Cross*, 362 -363, 366-367, 371, 377nn., 381; de Wet i van Wyk, *Die Suid-Afrikaanse Kontraktereg*, 313. Zakres i możliwość podnoszenia roszczeń edylskich, w tym za wady i za *dicta promissave*, uzależnione są od faktu, że prawo rzymsko-holenderskie i południowoafrykańskie dopuszczają *de facto*, choć nie *de iure*, umowę mieszaną *sprzedażo-zamiany*, która może być klasyfikowana albo jako sprzedaż, albo jako zamiana – ale nie jako umowa mieszana (*sic!*), zob. Zimmermann, Visser, *Southern Cross*, 366-367.

⁵² Zimmermann, Visser, *Southern Cross*, 381-382; Evans-Jones, „The Actio Quanti Minoris”, 91; w przypadku podstępu ze strony sprzedawcy, kupującemu przysługuje ekscepcja przeciwko takiemu umownemu wyłączeniu.

⁵³ *Perfection of the contract of sale*, uzgodnienie przez strony klauzul umowy, która nie jest zawarta pod warunkiem. Podejście takie opiera się na paremiach: *emptione perfecta periculum est emptoris* oraz *commodum eius esse debet, cuius periculum est*. Należy tę sferę zaliczyć do *incidentalialia negotii* umowy sprzedaży, por. Zimmermann, Visser, *Southern Cross*, 383- 384; Zimmermann, *The Law of Obligations*, 292.

⁵⁴ Evans-Jones, „The Actio Quanti Minoris”, 84-91; Zimmermann i Visser, *Southern Cross*, 379-380.

⁵⁵ Zimmermann, Visser, *Southern Cross*, 373, 379-380, przyp. 133-6.

Jeśli kupujący dowiedzie, że żadna rozsądna osoba^[56] nie byłaby kupiła danego wadliwego zwierzęcia – może domagać się redhibicji, obejmującej zwrot ceny, zapłatę *interests* i kompensację wydatków koniecznych z dostawą, utrzymaniem, żywieniem, dbaniem o zdrowie zwierzęcia^[57].

Jeśli jednak jest możliwość, że jakaś rozsądna osoba mogłaby jednak była takie chore zwierzę kupić – jedynym remedium dostępnym dla kupującego będzie *actio quanti minoris*^[58]. Nie jest to jednak antyczna rzymska *actio*, lecz jej glosatorska wersja wywiedziona z *actio empti*, która może być określona jako *actio empti quanti minoris*. Ma ona znacznie szerszy wymiar, a przy tym jest bardziej dynamiczna i możliwa do zastosowania w nowych sytuacjach niż jej rzymska poprzedniczka^[59].

Ponadto, co do zasady, by móc podnosić roszczenia redhibicyjne, kupujący winien mieć możliwość zwrócenia sprzedawcy przedmiotu umowy, czyli zwierzęcia. Zasada powyższa budzi jednak istotną trudność w odniesieniu do zwierząt żywych jako przedmiotów sprzedaży. Gdyby zasadę tę stosować konsekwentnie i zupełnie – nie byłaby możliwa redhibicja w przypadku padnięcia zwierzęcia.

Uznaje się, jednakowoż, że rozstrzygnięcie takie byłoby sprzeczne z ogólnymi pryncypiami sprawiedliwości i słuszności (*justice and equity*), ze względu na które przewiduje się wyjątek od powyższej reguły. Tym samym wzmacnia się pozycję prawną kupującego^[60].

Powództwa edylskie dostępne są w Afryce południowej także z tytułu *dicta promissave* – czyli oświadczeń negocjacyjnych o jakości zwierzęcia. Oświadczenia tego typu są znacznie dokładniej zdefiniowane niż w klasycznym prawie rzymskim czy we wczesnonowożytnym prawie rzymsko-holenderskim^[61], co stanowi przykład wzbogacania treści rzymskich

⁵⁶ Abstrakcyjne kryterium obiektywne.

⁵⁷ Co należy rozumieć jako dbanie o niepogorszenie się stanu zwierzęcia.

⁵⁸ Zimmermann, Visser, *Southern Cross*, 378.

⁵⁹ Zimmermann, *The Law of Obligations*, 328-329; Evans-Jones, „The Actio Quanti Minoris”, 79-92. Postulowane bywa w literaturze przedmiotu zaaplikowanie takiego rozwiązania normatywnego w skali światowej (tak m.in. Evans-Jones, „The Actio Quanti Minoris”, 84-91).

⁶⁰ Zimmermann, Visser, *Southern Cross*, 380-381; Zimmermann, *The Law of Obligations*, 328-329. Co więcej, redhibicja może być dopuszczona nie tylko jeśli zwierzę padło wskutek wady ukrytej, lecz także jeśli nastąpiło to z innej przyczyny, w tym winy kupującego (*sic!*) – pod warunkiem, że zapłaci on sprzedawcy odszkodowanie.

⁶¹ Zimmermann i Visser, *Southern Cross*, 378; Zimmermann, *The Law of Obligations*, 329-330; Evans-Jones, „The Actio Quanti Minoris”, 84.

w elementy angielskie i ich wzajemnego przenikania się w ramach odpowiedzialności za *non-fraudulent misrepresentation*^[62].

O ile na gruncie rękojmi edylskiej rozwiązanie umowy jest jednym z typowych sposobów reakcji normatywnej na wadę fizyczną zwierzęcia, o tyle w reżymie *breach of contract* rozwiązanie umowy nie jest generalnie dopuszczalne. W prawie południowoafrykańskim ustanowiony został wyjątek od reguł ogólnych w tym zakresie. Akcentuje się wyjątkowość możliwości tak daleko posuniętej ingerencji w stosunek zobowiązaniowy.

Ponadto, we współczesnym orzecznictwie obserwowalna jest tendencja do generalizowania reguł redhibicyjnych i ich transpolacji na inne przypadki naruszenia zobowiązania. Konsekwencją jest dopuszczanie w szerszym zakresie możliwości odstąpienia od umowy. Jest to nowy, wcześniej stanowczo odrzucany trend. Jest on obcy naturze prawa rzymsko-holenderskiego, pozostaje zaś pod wpływem prawa angielskiego i francuskiego. Dopuszczane zgodnie z tą optyką skutki odstąpienia^[63] wywodzą się z prawa angielskiego^[64].

Actio empti, o zakresie szerszym od powództw edylskich, stosuje się także w przypadkach *breach of contract* lub *misrepresentation*^[65].

⁶² Zimmermann i Visser, *Southern Cross*, 381; Zimmermann, *The Law of Obligations*, 329-330; Evans-Jones 2003, 84-91; *contra*: de Wet, van Wyk, *Die Suid-Afrikaanse Kontraktereg*, 346.

⁶³ Czy też rozwiązania umowy (*cancellation, rescission*).

⁶⁴ Zimmermann, Visser, *Southern Cross*, 320-324; Anthony M. Honoré, „The History of the Aedilitian Actions from Roman to Roman-Dutch Law”, [w:] *Studies in the Roman Law of Sale Dedicated to the Memory of Francis de Zulueta*, red. David Daube (Oxford: Clarendon Press, 1959), 157-8.

⁶⁵ Zimmermann i Visser, *Southern Cross*, 377-379; Evans-Jones, „The Actio Quanti Minoris”, 84-91. W tym: jeśli sprzedawca w sposób jawny bądź konkludentny zapewniał o istnieniu określonych właściwości lub o braku wad, co wywołało u kupującego określone, mylne przekonanie o jakości zwierzęcia (*has made a representation to this effect*), zob. Zimmermann, Visser, *Southern Cross*, 378, przp. 122-6. Kupujący może wówczas domagać się odszkodowania, a w przypadku ciężkich naruszeń – także rozwiązania umowy (*cancelation*). Celowe lub wynikające z niedbałości doprowadzenie do powstania *misrepresentation* skutkuje możliwością rozwiązania czy też odwołania umowy, odstąpienia od niej (*rescind, rescission*) przez kupującego i prawem do żądania odszkodowania. Przypadkowe doprowadzenie do *misrepresentation* przez sprzedawcę pozwala na rozwiązanie umowy, ale nie rodzi roszczeń odszkodowawczych. Jak zauważyli: de Wet, van Wyk, *Die Suid-Afrikaanse Kontraktereg*, 46, oraz Zimmermann, Visser, *Southern Cross*, 378, zaznacza się w tym wpływ prawa angielskiego. Nie jest to, przynajmniej w świetle purystycznej dogmatyki, reżym rękojmijnego, redhibicyjnego odstąpienia od umowy z tytułu *dicta promissave*, lecz ogólniejsze prawo do odstąpienia od jakiegokolwiek

Szersza jest także odpowiedzialność sprzedawcy, który jest wytwórcą (hodowcą zwierząt) lub zajmuje się profesjonalnie handlem zwierzętami. Kupujący może wówczas wnosić *actio ex empto* o odszkodowanie za powstałe w sposób pośredni szkody w pozostałym majątku kupującego (*consequential loss and damages*), niezależnie od istnienia zapewnień, gwarancji ze strony sprzedawcy i niezależnie od przypadku *misrepresentation*^[66].

4 | Prawo cywilne Luizjany

Dalsza część niniejszych rozważań obejmuje prawa cywilne francuskiej prowincji obowiązujące w Quebecu i Luizjanie^[67]. Poza wspólnymi źródłami^[68] systemy te łączy również fakt, że rozwijały się one paralelnie i przechodziły podobne etapy przemian.

umowy na podstawie *misrepresentation* (Zimmermann, Visser, *Southern Cross*, 378), uzupełniające i wspomagające *actio quanti minoris* (Evans-Jones, „The Actio Quanti Minoris”, 84-91). W praktyce trudne – i niecelowe – jest rozróżnienie między odpowiedzialnością za *dicta promissave* a odpowiedzialnością z tytułu *misrepresentation*, zob. Evans-Jones, „The Actio Quanti Minoris”, 85-87, 89.

⁶⁶ Zimmermann, Visser, *Southern Cross*, 379; Honoré, „The History of the Aedilician Actions”, 144-150, 156-7. Obecnie okres przedawnienia roszczeń redhibicyjnych, estymatoryjnych i *ex empto* wynosi w Afryce Południowej 3 lata, zgodnie z art. 3.2b.ii-iii *Prescription Act No. 18* z 1943 r. oraz art. 11d *Act to consolidate and amend the laws relating to prescription No. 68* z 1969 r.; por. Evans-Jones, „The Actio Quanti Minoris”, 84-91; Zimmermann, Visser, *Southern Cross*, 382-383.

⁶⁷ John A. Dickinson, „New France: Law, Courts, and the Coutume De Paris, 1608 – 1760” *Manitoba Law Journal*, nr 23 (1995): 32; Vernon V. Palmer, Elspeth Ch. Reid, *Mixed Jurisdictions Compared: Private Law in Louisiana and Scotland* (Edinburgh: University Press, 2009); Zimmermann, „Common law und ius commune”, 853; Tetley, „Mixed Jurisdictions”, 677.

⁶⁸ Ich wspólną podstawą był zwyczaj paryski, który obowiązywał we francuskich koloniach w Indiach Zachodnich na podstawie królewskiego edyktu z 1664 r. (Édit royal du mai 1664: Établissement de la Compagnie des Indes Occidentales, Édits, ordonnance royaux, déclaration et arrêts du Conseil d’Etat du Roi concernant le Canada I, Quebec 1854). Wskazać można przykładowe wydania spisane go zwyczaju paryskiego: *La Coustume de Paris, conférée avec les autres coutumes de France et expliquée*, red. Charles Dumoulin (Molinaeus) (Paris: Collet, 1666); *Coutume de Paris, mise en nouvel ordre*, red. Alexandre Masson (Paris: Gosselin, 1703); *Corps et compilation de tous les commentateurs anciens et modernes sur la coutume de Paris*, red. Claude de Ferrière (Paris: Guignard, 1714), i in. To prawo zwyczajowe wywodziło się z rodziny północnofrancuskiej, nie było oparte bezpośrednio na prawie

W ocenie autora dla zrozumienia współczesnego prawa cywilnego Luizjany konieczne jest opisanie i zbadanie przemian i czynników zmienności, którym podlegało ono na przestrzeni ostatnich dwóch i pół stuleci. Niemniej jednak, zauważyć należy, że luizjańskie prawo cywilne trwa, co do zasady, na pozycji kontynentalnego systemu cywilistycznego, opierając się na tradycjach prawa rzymskiego^[69].

Wskazać można trzy okresy rozwoju prawa w analizowanym zakresie, które wyznaczają kolejne kodyfikacje i nowelizacje. Okres pierwszy, który obejmuje lata 1808-1824, etap romanistycznej regulacji kodeksowej wad fizycznych, którą ustanowiły *Digesta praw cywilnych*^[70] – system oparty co do

rzymskim i – tak jak inne prawa germańskie – przyjmowało tzw. model germański odpowiedzialności za wady fizyczne zwierząt. Ponadto, Kodeks Napoleona bądź jego projekty stanowiły decydujący materiał źródłowy i bezapelacyjny wzorzec normatywny kodyfikacji tak luizjańskich, jak quebeckich. Należy w tym miejscu odnotować, że rękopisma w kodyfikacji napoleońskiej ukształtowana została w oparciu o schemat rzymskich edylów kurulnych.

⁶⁹ Prawo cywilne Luizjany stanowi wyspę *civil law* – czy też oazę tzw. kontynentalnego systemu cywilistycznego – w państwie rządzonym, co do zasady, przez system *common law* – *Civil Code of the State of Louisiana*, amended by: Acts 1974, No. 673, § 1; Acts 1993, No. 841, § 1; Acts 1995, No. 172, § 1; Acts 1997, No. 266, § 1; por. John T. Hood, „The History and Development of the Louisiana Civil Code” *Louisiana Law Review*, nr 1 (1958): 33; Agustin Parise, „A Constant Give and Take: Tracing Legal Borrowings in the Louisiana Civil Law Experience” *Seton Hall Legislative Journal*, nr 1 (2010): 3. Elementy romanistyczne w nim zawarte wywodzą się nie tylko, o czym już wspomniano, z inspiracji projektami Kodeksu Napoleona, lecz także z w hiszpańskiego *ius commune* (por. Hood, „The History and Development”, 26-33). Prawo francuskie w Luizjanie zostało bowiem krótkotrwale zastąpione prawem hiszpańskim w 1769 r. (Hood, „The History and Development”, 18-9), zaś po sprzedaży Luizjany – zostało zachowane, zgodnie z art. 4.11 Constitution or Form of Government of the State of Louisiana z dnia 22 stycznia 1812 r.

⁷⁰ *Digeste de la Lois Civiles actuellement en force dans le Territoire d'Orléans, avec les changements et ameliorations adaptés à son présent système de gouvernement* = *Digest of the Civil Laws now in force in the Territory of Orleans with Alterations and Amendments Adapted to its Present System of Government*, L'Acte qui pourvoit à la promulgation du digeste des lois civiles actuellement en force dans le territoire d'Orléans, 1808 La. Acts 121 = An Act providing for the promulgation of the Digest of the Civil Laws now in force in the Territory of Orleans, Ch. XXIX, March 31, 1808, Acts Passed at the First Session of the Second Legislature of the Territory of Orleans, 120-128 (1808), księga II, tytuł VI (dalej: *Digeste de la Lois Civiles*). Akt ten należy ocenić jako wybitny przykład romanistycznej regulacji kodeksowej wad fizycznych. Równocześnie, na poziomie orzecznictwa dopuszczano możliwość stosowania dawniejszych norm hiszpańskich zawartych w *Las Siete Partidas*, zob. Hood, „The History and Development”, 28-9.

zasady na tzw. modelu rzymskim^[71], z niewielkimi elementami tzw. modelu germańskiego – wadami głównymi zwierząt koniowatych i niewolników^[72]. Kolejny okres, od 1825 roku, etap postępującej germanizacji przepisów o rękojmi^[73], w ramach której wskazać można m.in. zawężenie uprawnień kupującego zwierzęta, podział wad na główne (oddawcze) i pozostałe^[74], a także skrócenie terminów na skorzystanie z powództw przez kupującego^[75]. W okresie tym zaznacza się pogorszenie jakości merytorycznej, a także formalnej (legislacyjnej) przepisów^[76]. Jako trzeci wyróżniono etap

⁷¹ Dotyczyło to: roszczeń stanowiących remedia dla kupującego zwierzę i swobody ich wyboru, reguł temporalnych, zasad odpowiedzialności, obowiązku ujawnienia wad, ich jawności i istotności, jak również zastosowania kryterium funkcjonalnego, zgodnie z art. 65-66, 70 *Digeste de la Lois Civiles*.

⁷² Art. 77 *Digeste de la Lois Civiles*; art. 2503, 2506 *Additions and Amendments to the Civil Code of the State of Louisiana, Proposed in Obedience to the Resolution of the Legislature of the 14th March, 1822, by the Jurists Commissioned for that Purpose (Civil Code of the State of Louisiana)*, 12 kwietnia 1824 r. (dalej: *Civil Code of Louisiana* w pierw. brzm.).

⁷³ Art. 3521 *Civil Code of Louisiana* w pierw. brzm.; Hood, „The History and Development”, 29-31. Kodeks cywilny Luizjany z 1824 r. stanowił nowelizację i powtórzną redakcją ustawy z 1808 r., a następnie był poddawany dalszym zmianom, m.in. w ostatniej dekadzie ubiegłego stulecia. Kodeks ten został – wbrew powielanym niekiedy w literaturze przedmiotu błędnym uproszczeniom – oparty nie na wersji ostatecznej Kodeksu Napoleona, lecz na jego projektach i wcześniejszym dorobku doktrynalnym *iuris communis* oraz francuskiej romanistyki (Thérèse Rousseau-Houle, *Précis du droit de la vente et du louage* (Québec: Presses Université Laval, 1986), 120-193; Hood, „The History and Development”, 26-7, przyp. 22; Parise, „A Constant Give and Take”, 1-35. Kodeks cywilny luizjański bywa uznawany przez część badaczy za najdoskonalszą kodyfikację romanistyczną (tak m.in. Hood, „The History and Development”, 18).

⁷⁴ W przypadku których dopuszczalne było tylko obniżenie ceny – był to przejaw ograniczenia swobody wyboru remedium przez kupującego (art. 2496 nn. *Civil Code of Louisiana* w pierw. brzm.).

⁷⁵ Art. 2501, 2513 *Civil Code of Louisiana* w pierw. brzm.; Rousseau-Houle, *Précis du droit de la vente et du louage*, 152-179.

⁷⁶ W ocenie autora, pierwotny tekst kodyfikacji luizjańskiej odznaczał się wyjątkową przejrzystością i wybitną jakością legislacyjną. Nie tylko styl przepisów, lecz także ich zawartość normatywną, należy uznać za wybitne osiągnięcie romanistycznej tradycji regulacji rękojmi za wady fizyczne, której nie mąciła nawet obecność elementu tzw. germańskiego modelu wad głównych. Powtórna redakcja i nowelizacja przepisów w 1824 r. pogorszyła nie tylko klarowność omawianej ustawy, lecz przede wszystkim wydatnie obniżyła poziom ochrony kupujących zwierzęta.

współczesny, który charakteryzuje odejście od romanistycznych korzeni i zbliżenie z normami *common law*^[77] oraz prawa konsumenckiego.

Współczesne prawo cywilne na badanym obszarze stanowi system mieszany – różnorodny, lecz system spójny zarówno w zakresie normowanych stanów faktycznych i prawnych, jak i kształtowania sytuacji prawnej uprawnionego z tytułu rękojmi za wady fizyczne bądź niezgodności zwierzęcia z umową^[78]. Rękojmia^[79] stanowi jeden z głównych obowiązków sprzedawcy i została uregulowana jako *ius dispositivum*, w oparciu o klasyczny typ prawa edylskiego^[80]. Od 1995 r. zakres rękojmi obejmuje nie tylko ewikcję i wolność od wad ukrytych, lecz także fakt, że zwierzę może być użyte do celu zamierzonego przez strony umowy^[81].

⁷⁷ Parise, „A Constant Give and Take”, 2-3; Mark F. Fernandez, *From Chaos to Continuity: the Evolution of Louisiana’s Judicial System, 1712-1862* (Baton Rouge: Louisiana State University Press, 2001), 1-135.

⁷⁸ Art. 2520 nn., 2529-2530, 2603 nn. Civil Code of the State of Louisiana, amended by: Acts 1974, No. 673, § 1; Acts 1993, No. 841, § 1; Acts 1995, No. 172, § 1; Acts 1997, No. 266, § 1 (dalej: Civil Code of Louisiana w ob. brzm.).

⁷⁹ W ocenie autora, całościowa analiza przedmiotowej instytucji prawnej bezspornie wskazuje na to, że jest ona odpowiednikiem krajowej rękojmi – a nie gwarancji. Nie powinna tego przesłaniać terminologia ustawy: *garantie des défauts de la chose vendue ou des vices rédhibitoires / warranty of the defects of the thing sold or of the redhibitory vices*. Podobne wątpliwości co do charakteru instytucji prawnej – i takie same wnioski – wypływać mogą, np. z analizy kodyfikacji napoleońskiej, kodeksu cywilnego zachodniogalicyskiego czy kodyfikacji cywilnych Quebecu – art. 1506-1507, 1522, 1524 Code civil du Bas-Canada, d’après le rôle amendé déposé dans le bureau du greffier du conseil législatif, tel que prescrit par l’acte 29 Vict., chap. 41, 1865, 18 września 1865 r. (dalej: Code civil du Bas-Canada); a także art. 1726 Code civil du Québec = Civil Code of Quebec, 8 grudnia 1991 r., S.Q. 1991, c. 64, ze zm. (dalej: Civil Code of Quebec). Należy zauważyć, że definicja rękojmi została rozszerzona w stosunku do pierwotnego stanu prawnego (art. 24-25, 65-81 Digeste de la Lois Civiles; art. 2450-2451 Civil Code of Louisiana w pierw. brzm.; art. 2475 Civil Code of Louisiana w ob. brzm.).

⁸⁰ Art. 24-25, 65-81 Digeste de la Lois Civiles; art. 2450-2451 Civil Code of Louisiana w pierw. brzm.; art. 2475 Civil Code of Louisiana w ob. brzm.

⁸¹ Art. 2475 zd. 2 Civil Code of Louisiana w ob. brzm.; kryterium funkcjonalne/kryterium użyteczności, pozostające integrujące dorobek prawa rzymskiego, jak i anglosaskiej instytucji *breach of contract*. W dawniejszej doktrynie i orzecznictwie uznawano, że relewantna jest całkowita niezdatność do użycia zgodnie z celem oznaczonym w umowie, czego miarą było prawdopodobieństwo, że gdyby kupujący wiedział o wadzie, nie byłby kupił wadliwego zwierzęcia, bądź byłby zapłacił niższą cenę; obecnie – uwzględniane jest także częściowe zmniejszenie użyteczności (z następstwem w postaci ograniczenia uprawnień kupującego do obniżenia ceny). Przyjmuje się, o ile strony nie postanowiły inaczej, generalną zdatność zwierzęcia do zwykłego użytku (art. 67 Digeste de la Lois Civiles; art. 2496 Civil Code of Louisiana w pierw. brzm.; art. 2520, 2524 Civil Code of Louisiana w ob. brzm.).

Przywołane wyżej elementy tzw. modelu germańskiego rękojmi, w tym wady główne^[82], znajdowały zastosowanie jedynie w odniesieniu do koni i mułów. Podział wad na główne i pozostałe został uszczegółowiony w 1824 r. – wystąpienie wady głównej tak w sferze fizycznej, jak i psychicznej u koniowatych stanowiło samoistną podstawę redhibicyjną^[83]. Obecnie nie istnieją żadne *leges speciales* w stosunku do wad głównych zwierząt sprzedawanych w Luizjanie.

Na sprzedawcy ciążył i ciąży obowiązek ujawnienia wad^[84], odpowiadał on także za swoje oświadczenia o charakterze gwarancyjnym i za zachwalanie danego zwierzęcia jako osobnika cenniejszego bądź lepszego od zwierząt mu podobnych^[85].

⁸² Zgodnie z art. 77 *Digeste de la Lois Civiles* oraz art. 2503, 2506 *Civil Code of Louisiana* w pierw. brzm., wadami głównymi (*absolute vices of body*) koniowatych były: *pousse / short wind* – nawracająca choroba obturacyjna koni (RAO), *morve / glanders* – nosaczyna, *courbature / foundering, founder* – ochwat; do 1825 r. także *privation de la vue / blindness* – ślepotą; a także, ujęte w sposób otwarty, wady charakteru (psychiki) zwierzęcia (art. 78 *Digeste de la Lois Civiles*; art. 2503, 2506 *Civil Code of Louisiana* w pierw. brzm.). Germański charakter tego uregulowania był jednak pierwotnie, do 1825 r., złagodzony przez fakt, że wyliczenie wad głównych koni stanowiło katalog otwarty: *...et autres défauts de ce genre, suivant les circonstances et les usages particuliers à ce territoire / ...and other defects of that kind according to circumstances and the particular usages of this territory*, zgodnie z art. 77 in fine *Digeste de la Lois Civiles*. Należy przy tym zaznaczyć, że w pierwotnym tekście luizjańskiej kodyfikacji cywilnej, podobnie jak w prawie rzymskim, analizowane normy odnosiły się tak do zwierząt, jak i do niewolników (art. 2-3, 28 *Digeste de la Lois Civiles*; art. 2416-2417 *Civil Code of Louisiana* w pierw. brzm.). W przypadku niewolników wyróżniano wady główne – bycie winnym popełnienia czynu zagrożonego karą główną, nałogową skłonność do kradzieży bądź ucieczki, a także nieuleczalne: trąd, szaleństwo i epilepsję (art. 78-80 *Digeste de la Lois Civiles*; art. 2500-2502, 2504-2505 *Civil Code of Louisiana* w pierw. brzm.).

⁸³ *Absolute vices (...), of which the bare existence gives rise to the redhibitory action*; w przypadku wystąpienia jakiegokolwiek innej wady (*relative vices*), dostępne było jedynie powództwo estymatoryjne – o obniżenie ceny, zgodnie z art. 2501 *Civil Code of Louisiana* w pierw. brzm.

⁸⁴ Art. 66 *Digeste de la Lois Civiles*; art. 2522, 2545 *Civil Code of Louisiana* w ob. brzm.

⁸⁵ Art. 81 *Digeste de la Lois Civiles*; art. 2507 *Civil Code of Louisiana* w pierw. brzm.; art. 2529 *Civil Code of Louisiana* w ob. brzm.

Jawność wad dla kupującego^[86] i sprzedawcy wpływa na rodzaj i zakres odpowiedzialności oraz na przedawnienie roszczeń^[87].

Podstawowymi remediami przysługującymi kupującemu zwierzę obarczone wadą fizyczną są – pozostawione do jego swobodnego wyboru i przybierające postać roszczeń – redhibicja^[88], estymacja i roszczenia odszkodowawcze^[89]. Regulacja taka oparta jest na tzw. modelu romanistycznym.

Reguły temporalne^[90] przeszły ewolucję: od przyjmowania rozwiązań romanistycznych po współczesne uwzględnianie reguł *common law*. Domniemanie istnienia wad przed sprzedażą przyjmowane było w przypadkach ujawnienia się wady bezpośrednio (do 3 dni) po zawarciu umowy^[91], natomiast obecnie – po dostawie^[92].

⁸⁶ Art. 68-69 *Digeste de la Lois Civiles*; art. 2497-2498 *Civil Code of Louisiana* w pierw. brzm.; art. 2521 *Civil Code of Louisiana* w ob. brzm. Jako przykład jawności wady, art. 69 *Digeste de la Lois Civiles* proponował przypadek konia z wylupionymi oczyma (*un cheval a les yeux crevés / a horse has his eyes put out*).

⁸⁷ Art. 72 *Digeste de la Lois Civiles*; art. 2509 *Civil Code of Louisiana* w pierw. brzm.; art. 2531, 2534, 2545 *Civil Code of Louisiana* w ob. brzm.

⁸⁸ W przepisach luizjańskich znajdowało bądź znajduje zastosowanie wyłączenie możliwości redhibicji w przypadkach: wad nieistotnych (art. 67 *Digeste de la Lois Civiles*; art. 2501 *Civil Code of Louisiana* w pierw. brzm.), częściowego umniejszenia użyteczności zwierzęcia (art. 2520 *in fine Civil Code of Louisiana* w ob. brzm.), egzekucji sądowej (art. 74 *Digeste de la Lois Civiles*; art. 2515 *Civil Code of Louisiana* w pierw. brzm.).

⁸⁹ Art. 65-66, 70 *Digeste de la Lois Civiles*; art. 2496 nn. *Civil Code of Louisiana* w pierw. brzm.; art. 2520 nn. *Civil Code of Louisiana* w ob. brzm.

⁹⁰ Na wcześniejszych etapach historycznych, moment relevantny dla przejścia odpowiedzialności na kupującego (art. 2442 *Civil Code of Louisiana* w pierw. brzm.), jak i moment relevantny dla zaistnienia wady stanowiła, co do zasady, chwila zawarcia umowy sprzedaży. Obecnie w obu wymienionych przypadkach przyjmowana jest chwila dostawy (art. 2467, 2529-2530 *Civil Code of Louisiana* w ob. brzm.), zaś przedawnienie roszczeń zależne jest od wiedzy sprzedawcy (art. 2534 *Civil Code of Louisiana* w ob. brzm.). Pierwotnie, kupujący miał na skorzystanie ze swoich uprawnień sześciomiesięczny okres od chwili zawarcia umowy sprzedaży bądź od chwili wykrycia wady zwierzęcia – pod warunkiem, że w tym drugim przypadku nie upłynął był rok od chwili zawarcia umowy (art. 75 *Digeste de la Lois Civiles*); okres ten po 1825 r. został dla zwierząt drastycznie skrócony – do 15 dni od chwili zawarcia umowy (art. 2513 *Civil Code of Louisiana* w pierw. brzm.). Zmiana ta stanowiła jaskrawy przykład odmienności przepisów germanistycznych w porównaniu do romanistycznych. Ponadto, wyłączenie terminu w razie podstępnego zatajenia wady przez sprzedawcę czy zamiejscowego charakteru sprzedaży, nie znajdowało zastosowania w sprzedażach zwierząt, zgodnie z art. 2512 *Civil Code of Louisiana* w pierw. brzm.

⁹¹ Art. 76 zd. 2 *Digeste de la Lois Civiles*; art. 2515 *Civil Code of Louisiana* w pierw. brzm.

⁹² Art. 2530 zd. 2 *Civil Code of Louisiana* w ob. brzm.

Największą zmianą w badanym zakresie, wprowadzoną w ostatnich latach do Luizjańskiego kodeksu cywilnego, jest instytucja zgodności (*conformity*) rzeczy ruchomej z umową^[93]. Jest to instytucja niezależna od rękojmi za wady.

W ramach reżymu rękojmi przewidziano natomiast regulację przypadków dostarczenia zwierzęcia wolnego od wad pozwalających na redhibicję, jednak niespełniającego jakości wynikającej z umowy bądź zapewnień sprzedawcy – poprzez odpowiednie stosowanie norm dotyczących sprzedaży i norm ogólnych prawa zobowiązań^[94]. Są to przejawy wpływu reguł *common law*, a także rosnącego znaczenia norm konsumenckich.

W obecnym stanie prawnym przewidziane zostały także uprawnienia do naprawy przed (*sic!*) zawarciem umowy sprzedaży oraz w ramach odpowiedzialności *venditor ignorans* za wadę fizyczną zwierzęcia^[95].

Należy stwierdzić, że współczesne nowelizacje Luizjańskiego kodeksu cywilnego pozbawiły go wyraźnego rysu romanistycznego. Niemniej jednak stanowią one o fakcie, że jest to system efektywny, nowoczesny i obejmujący szeroką gamę stanów faktycznych i różnorodnych stosunków ekonomicznych. Na uwagę legislatorów innych krajów zasługują zwłaszcza Luizjańskie rozwiązania normatywne dotyczące: wiedzy i zapewnień składanych przez sprzedawcę zwierzęcia, wzajemnych rozliczeń stron umowy sprzedaży i relacji sprzedawcy ostatecznego z poprzednimi ogniwami łańcucha handlowego.

5 | Prawo quebeckie

Prawo cywilne materialne francuskie przetrwało – nie bez zmian – aneksję kanadyjskich terytoriów do państwa rządzącego się reżymem *common law*^[96], by podlegać następnie dwukrotnej kodyfikacji w oparciu o wzorce francuskie i miejscowe osiągnięcia juredyczne.

⁹³ Art. 2603 nn. Civil Code of Louisiana w ob. brzm.

⁹⁴ Art. 2529 Civil Code of Louisiana w ob. brzm.

⁹⁵ Art. 2522 Civil Code of Louisiana w ob. brzm., art. 2531, 2534 Civil Code of Louisiana w ob. brzm. Należy przy tym zaznaczyć, że – zdaniem autora – zobowiązanie się do naprawienia czyli wyleczenia zwierzęcia nie jest możliwe. W przypadku tym następuje bowiem pierwotna, zupełna i trwałą niemożność podjęcia przez kogokolwiek takiego rodzaju zobowiązania (*impossibilium nulla obligatio est*). Możliwe jest jedynie zobowiązanie się do leczenia zwierzęcia.

⁹⁶ Zgodnie z Royal Proclamation of October 7, 1763.

Pierwszą z nich był Code civil du Bas-Canada z 1866 r.^[97]. Został on, po wielu nowelizacjach zastąpiony w 1994 r. przez Code civil du Québec / Civil Code of Quebec^[98]. O ile pierwsza z ustaw stanowiła przykład kodyfikacji ściśle wzorowanej na kodeksie cywilnym francuskim, a zatem ujmowała rękojmię na sposób romanistyczny, o tyle współczesna łączy spuściznę prawa rzymskiego z zasadami prawa brytyjskiego. Struktura współczesnego quebeckiego kodeksu, sposób formułowania jego przepisów oraz treść norm prawnych nie odbiegają, jednakowoż, znacząco od wcześniejszych uregulowań, a często je powtarzają.

Rękojmia^[99] w prawie quebeckim ma charakter obligatoryjny^[100], jest to klasyczna odpowiedzialność *ex lege*, podlegająca dyspozycyjności stron stosunku^[101].

⁹⁷ Art. 1506-1507, 1522-1531, 1544 Code civil du Bas-Canada. Dolnokanadyjski kodeks cywilny stanowił syntezę historycznie ukształtowanej myśli prawniczej. Więź z historią była wyjątkowo mocno afirmowana: oficjalnych wydaniach tekst ustawy był suplementowany przez odnośniki, m.in. do Kodeksu Napoleona czy komentarzy autorstwa Pothiera i Domata. Rękojmia ustawowa obejmowała wady ukryte (*défauts cachés, vices cachés*) w ujęciu kryterium funkcjonalnego (art. 1506-1507, 1522 Code civil du Bas-Canada; Rousseau-Houle, *Précis du droit de la vente et du louage*, 120 – 151, a *remedia* – tak jak w kodyfikacji napoleońskiej – obejmowały zarówno *redhibicję* (ujmowaną jako roszczenie wnoszone zgodnie z: należytą ostrożnością (*sic!*), naturą wady i zwyczajem obowiązującym w miejscu zawarcia umowy) (art. 1526, 1530, 1544 Code civil du Bas-Canada), estymację (art. 1526 Code civil du Bas-Canada), jak i roszczenia odszkodowawcze (art. 1527 Code civil du Bas-Canada).

⁹⁸ Art. 1716, 1726-1733, 1738-1739 Civil Code of Quebec.

⁹⁹ Na kanwie terminologii używanej przez dawnych i współczesnych kanadyjskich prawodawców: *garantie légale ou conventionnelle* (art. 1506 Code civil du Bas-Canada), *le vendeur est tenu de garantir à l'acheteur / the seller is bound to warrant the buyer* (art. 1522 Code civil du Bas-Canada; art. 1726 Civil Code of Quebec; Rousseau-Houle, *Précis du droit de la vente et du louage*, 120 – 151, może się zrodzić wątpliwość czy badana instytucja to gwarancja, czy też rękojmia, czy może obligatoryjny obowiązek gwarancyjny nałożony na kupującego *ex lege*, który jednak rodzi odpowiedzialność *ex contractu*. Całościowa jednak analiza obu kodyfikacji – a zwłaszcza art. 1507 zd. 1 i 1524 Code civil du Bas-Canada – nie pozostawia jednak wątpliwości, że choć wyraźnie zauważalne są inspiracje prawem rzymskim klasycznym i poklasycznym w odniesieniu do sformułowania przywołanych przepisów, to jednak, jeśli chodzi o praktyczne zastosowanie i efekty norm prawnych, była i jest to, w swej istocie, rękojmia, a nie odpowiednik polskiej instytucji gwarancji. Podobne wątpliwości – i takie same wnioski – wypływać mogą, jak już wspomniano, z analizy kodyfikacji cywilnych Luizjany.

¹⁰⁰ Art. 1716, 1726 Civil Code of Quebec.

¹⁰¹ Art. 1726, 1732 Civil Code of Quebec; art. 1507 zd. 1, 1522, 1524 Code civil du Bas-Canada.

Poza umową modyfikującą rękojmię strony mogą zawrzeć także umowę gwarancyjną, choć obie wskazane umowy obejmuje jedna nazwa: *garantie conventionnelle* czyli *conventional warranty*^[102].

Rękojmia dotyczy jakości (*garantie de qualité/warranty of quality*), w tym wolności zwierzęcia od wad ukrytych (*vices cachés*)^[103] i możliwości użycia go zgodnie z kryterium funkcjonalnym^[104]. Momentem relewantnym jest chwila zawarcia umowy^[105].

Zakres odpowiedzialności sprzedawcy jest uzależniony od jego wiedzy, w tym nieuzasadnionej niewiedzy spowodowanej niedbalstwem^[106]. Podstawowymi remediami przysługującymi kupującemu wadliwe zwierzę są zwrot ceny i odszkodowanie^[107], kupujący winien, jednakowoż, zawiadomić sprzedawcę na piśmie^[108].

Domniemanie wzruszalne istnienia wady dotyczy sprzedawców profesjonalnych i podmiotów do nich podobnych – są to normy o charakterze prokonsumenckim^[109].

¹⁰² Art. 1506, 1507 zd. 2 Code civil du Bas-Canada; art. 1732-1733 Civil Code of Quebec; Rousseau-Houle, Précis du droit de la vente et du louage, 191 – 193.

¹⁰³ Kodeks quebecki wyłącza odpowiedzialność sprzedawcy w razie wad znanych kupującemu lub jawnych – jako miarę jawności wady przyjmując, za wzorem rzymskim, możliwość jej dostrzeżenia przez rozsądnego i uważnego kupującego (*constaté par un acheteur prudent et diligent sans avoir besoin de recourir à un expert / perceived by a prudent and diligent buyer without the need to resort to an expert*) (art. 1726 zd. 2 Civil Code of Quebec). Podobnie w starszej ustawie (art. 1523 Code civil du Bas-Canada).

¹⁰⁴ Kryterium użyteczności obejmuje nie tylko zmniejszenie użyteczności, lecz także cel zamierzony w umowie.

¹⁰⁵ Art. 1726-1727 Civil Code of Quebec.

¹⁰⁶ Ne pouvait l'ignorer / could not have been unaware of the latent defect, zgodnie z art. 1528 Code civil du Bas-Canada; art. 1728 Civil Code of Quebec.

¹⁰⁷ Art. 1727-1728 Civil Code of Quebec.

¹⁰⁸ Art. 1739 Civil Code of Quebec, jest to obligatoryjny akt staranności kupującego.

¹⁰⁹ Art. 1729-1730 Civil Code of Quebec; Rousseau-Houle, Précis du droit de la vente et du louage, 180 – 190.

Ponadto, w quebeckim kodeksie zawarte są też normy dotyczące rozwiązania umowy^[110] bądź obniżenia ceny powiązane immanentnie z należywym wykonaniem umowy i dostarczeniem jej przedmiotu przez sprzedawcę^[111].

6 | Podsumowanie i ocena

Analizie i wykładni poddane zostały instytucje pozostające w zakresie przedmiotowej tematyki należące do wybranych mieszanych systemów prawnych, stanowiących najbardziej typowe i reprezentatywne obiekty badań nad rozwojem prawa cywilnego i wymianą myśli w ramach europejskiej kultury prawnej, a jednocześnie najbardziej prawdopodobne drogi ewolucji instytucji rękojmi za wady fizyczne zwierząt w skali globalnej.

Wszystkie zbadane przykłady wykazują jak różne i rozbieżne, a także jak podobne i jak zbieżne, mogą być losy systemów prawnych i ich gałęzi, takich jak prawo cywilne, a także losy kodeksów oraz losy poszczególnych instytucji prawnych. Wykazano jak zmieniają się normy wywodzące się z jednej z rodzin, czy też grup rozwojowych prawa, które poddane są silnemu wpływowi norm wywodzących się z grupy o innej historii, systematyce, aksjologii, terminologii, sposobie postrzegania i działania. Dowiedziono, że badane przypadki stanowią dobitne przykłady wpływu czynników wewnętrznych i zewnętrznych na kształt norm prawnych w badanym zakresie.

W ocenie autora stanowią one, a przynajmniej stanowić powinny, wzorce do naśladowania dla współczesnych prawodawców, doktryny i orzecznictwa na całym świecie, w tym w Polsce. Dotyczą one ponadczasowych i powszechnych problemów prawnych. Ukazują różne sposoby radzenia sobie z aktualnymi zagadnieniami kosmopolityczności stosunków handlowych, gospodarczych i prawnych. Oferują gotowe rozwiązania tych problemów, a także ujawniają wątpliwości trudne do przewidzenia na etapie

¹¹⁰ Dyskusyjny może być charakter prawny tej instytucji. W ocenie autora są to uprawnienia o charakterze zbliżonym do wyróżnianych w polskiej doktrynie i orzecznictwie uprawnień kształtujących (*l'acheteur [...] peut [...], considérer la vente comme résolue; l'acheteur peut obtenir une diminution du prix*). Ich ustawowa formuła odróżnia się wyraźnie od klasycznych roszczeń edylickich, obecnych w innych przepisach analizowanego kodeksu (*est tenu à la restitution du prix; peut demander la résolution de la vente*).

¹¹¹ Art. 1736-1737 Civil Code of Quebec.

stanowienia prawa pozbawionego refleksji historycznoprawnej czy komparatystycznej. Przedmiot badań niniejszej pracy wskazuje także jakich błędów należy i można unikać.

Systemy hybrydowe, uosabiające symbiozę i *pojednanie* różnych dróg myśli prawniczej, niosą ze sobą też zagrożenie, jakim jest wypieranie jednych norm przez inne (niekoniecznie lepsze), a w konsekwencji utrata własnej kultury prawnej^[112].

Takie ryzyko stoi też przed sięgającą czasów antycznych regulacją odpowiedzialności za wady fizyczne zwierząt w tradycyjnym ujęciu rękojmi. To, czy ryzyko takie się ziści, zależy w dużej mierze od podejmowania przez przyszłych legislatorów wysiłku studiów prawnooporównawczych i historycznych, od uczenia się w oparciu o osiągnięcia i o błędy, których bez liku w historii prawa, a zwłaszcza w dziejach regulacji rękojmi za wady fizyczne zwierząt.

Rozwiązania normatywne zbadane przez autora wykazują zarówno bardziej, jak i mniej trafne, zasadne czy korzystne sposoby regulacji rękojmi za wady fizyczne zwierząt w mieszanych systemach prawnych. Dotychczas obierane drogi rozwojowe są, bez wątpienia, przetartymi szlakami. Przed prawodawcami, w tym polskimi i europejskimi, stoi odpowiedzialność za podjęcie decyzji, czy skorzystają z tych doświadczeń w przyszłości.

Bibliografia

- Aquilina Kevin, „Rethinking Maltese Hybridity: A Chimeric Illusion or a Healthy Grafted European Law Mixture?” *Journal of Civil Law Studies*, nr 2 (2011): 261-283.
- Aquilina Kevin, „The Nature and Sources of the Maltese Mixed Legal System: A Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde?” *Comparative Law Review*, nr 1 (2013): 1-38.
- Attwooll Elspeth, *The Tapestry of the Law: Scotland, Legal Culture and Legal Theory*. Dordrecht: Springer, 1997.

¹¹² Jan M. Smits, „The Harmonisation of Private Law in Europe: Some Insights from Evolutionary Theory” *Georgia Journal of International and Comparative Law*, nr 31 (2002): 79-80; Evans-Jones, „The Actio Quanti Minoris”, 91; Evans-Jones, „Receptions of Law”, 228; Smith, *Studies Critical and Comparative*, 72, 89; du Plessis, „The Promises”, 343.

- Lord Bankton Andrew McDouall, *An Institute of the Laws of Scotland in Civil Rights: with Observations upon the Agreement or Diversity Between them and the Laws of England*. Edinburgh: Fleming, Kincaid & Donaldson, 1751-1753.
- Bell George J., *Commentaries on the Law of Scotland and on the Principles of Mercantile Jurisprudence*, t. I-II. Edinburgh: Blackwood, 1990.
- Bussani Mauro, Vernon V. Palmer, „The Liability Regimes of Europe – Their Façades and Interiors”, [w:] *Pure Economic Loss in Europe. The Common Core of European Private Law*, red. Mauro Bussani, Vernon V. Palmer. 120-162. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Cycero Marek Tulliusz, „De oratore”, [w:] *M. Tulli Ciceronis De Oratore Libri Tres, with Introduction and Notes*, red. Augustus S. Wilkins. Oxford: Oxford University Press, 1902-1961.
- Dickinson John A., „New France: Law, Courts, and the Coutume De Paris, 1608-1760” *Manitoba Law Journal*, nr 23 (1995): 32-54.
- Dzikowski Andrzej, „Morbus est... Roman Views on Health of Animals as a Basis for the Present-Day Warranty Legislation” *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, nr 4 (2020): 429-442.
- Erskine of Carnock, John. *An Institute of the Law of Scotland*. Edinburgh: Legal Education Trust, 2014.
- Evans-Jones Robin, „Receptions of Law, Mixed Legal Systems and the Myth of the Genius of Scots Private Law” *Law Quarterly Review*, nr 114 (1998): 228-249.
- Evans-Jones Robin, „The Actio Quanti Minoris in Mixed Legal Systems”, [w:] *Roman Law as Formative of Modern Legal Systems*, t. I, red. Janusz Sondel, Jarosław Reszczyński i Piotr Ściślicki. 79-92. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003.
- Fernandez Mark F., *From Chaos to Continuity: the Evolution of Louisiana’s Judicial System, 1712-1862*. Baton Rouge: Louisiana State University Press, 2001.
- Gordon William M., „Risk in Sale – from Roman to Scots Law”, [w:] *Roman Law as Formative of Modern Legal Systems*, t. I, red. Janusz Sondel, Jarosław Reszczyński, Piotr Ściślicki. 115-124. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003.
- Hatzimihail Nikitas E., „Cyprus as a Mixed Legal System” *Journal of Civil Law Studies*, nr 1 (2013): 37-96.
- Anthony M. Honoré, „The History of the Aedilitian Actions from Roman to Roman-Dutch Law”, [w:] *Studies in the Roman Law of Sale Dedicated to the Memory of Francis de Zulueta*, red. David Daube. 136-158. Oxford: Clarendon Press, 1959.
- Hood John T., „The History and Development of the Louisiana Civil Code” *Louisiana Law Review*, nr 1 (1958): 18-33.

- Johnston David, „Sale and Transfer of Title in Roman and Scots Law”, [w:] *The Roman Law Tradition*, red. Andrew D.E. Lewis, David J. Ibbetson. 182-198. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Kaser Max, „Das römische Recht in Südafrika” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, nr 81 (1964): 1-30.
- Lévy-Ullmann Henri, „The Law of Scotland” *Juridical Review*, nr 37 (1925): 370-390.
- MacQueen Hector L., „Mixed Jurisdictions and Convergence: Scotland” *International Journal of Legal Information*, nr 29 (2001): 309-322.
- McClelland Paul, *The Seller's Liability for Sale of Faulty Goods in Scots Law*. Glasgow: University of Glasgow, 2015.
- Örücü Esin, „What is a Mixed Legal System: Exclusion or Expansion?” *Electronic Journal of Comparative Law*, nr 1 (2008): 1-18.
- Örücü Esin, Elspeth Attwooll, Sean Coyle, *Studies in Legal Systems: Mixed and Mixing*. The Hague-London-Boston: Kluwer Law International, 1996.
- Palmer Vernon V., *Louisiana: Microcosm of a Mixed Jurisdiction*. Durham: Carolina Academic Press, 1999.
- Palmer Vernon V., *Mixed Jurisdictions Worldwide: The Third Legal Family*. Cambridge: University Press, 2001.
- Palmer Vernon V., Elspeth Ch. Reid, *Mixed Jurisdictions Compared: Private Law in Louisiana and Scotland*. Edinburgh: University Press, 2009.
- Parise Agustin, „A Constant Give and Take: Tracing Legal Borrowings in the Louisiana Civil Law Experience” *Seton Hall Legislative Journal*, nr 1 (2010): 1-35.
- du Plessis Jacques, „The Promises and Pitfalls of Mixed Legal Systems: the South African and Scottish experiences” *Stellenbosch Law Review*, nr 3 (1998): 338-343.
- Reid Kenneth, „The »Actio Quanti Minoris« and Conveyancing Practice” *Journal of the Law Society of Scotland*, nr 33 (1988): 285-287.
- Reid Kenneth, „The Idea of Mixed Legal Systems” *Tulane Law Review*, nr 78 (2003): 5-40.
- Reid Kenneth, Reinhard Zimmermann, *A History of Private Law in Scotland*, t. I-II. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Rousseau-Houle Thérèse, *Précis du droit de la vente et du louage*. Québec: Presses Université Laval, 1986.
- Sellar William D.H., „Scots Law: Mixed from the Very Beginning? A Tale of Two Receptions” *Edinburgh Law Review*, nr 1 (2000): 3-18.
- Smith Thomas B., *Studies Critical and Comparative*. Edinburgh: Green & Son, 1962.
- Smits Jan M., „European Private Law as a Mixed Legal System” *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, nr 5 (1998): 328-340.

- Smits Jan M., „The Harmonisation of Private Law in Europe: Some Insights from Evolutionary Theory” *Georgia Journal of International and Comparative Law*, nr 31 (2002): 79-99.
- Smits Jan M., *The Making of European Private Law: Toward a Ius Commune Europaeum as a Mixed Legal System*. Antwerpen-Oxford-New York: Intersentia, 2002.
- viscount Stair Dalrymple James, *The Institutions of the Law of Scotland*. Edinburgh-Glasgow: The University Presses, 1981.
- Stein Peter, *Fault in the Formation of Contract in Roman Law and Scots Law*. Edinburgh: Oliver & Boyd, 1958.
- Symeonides Symeon, „The Mixed Legal System of the Republic of Cyprus” *Tulane Law Review*, nr 78 (2003): 441-442.
- Tetley William, „Mixed Jurisdictions: Common Law vs. Civil Law (Codified and Uncodified)” *Uniform Law Review*, nr 4 (1999): 677-738.
- Thomson Joe M., „Legal Change and Scots Private Law”, [w:] *Critical Studies in Ancient Law. Comparative Law and Legal History: Essays in Honour of Alan Watson*, red. John Cairns, Olivia Robinson. 379-391. Oxford: Hart, 2001.
- Thomson Stephen, „Mixed Jurisdiction and the Scottish Legal Tradition: Reconsidering the Concept of Mixture” *Journal of Civil Law Studies*, nr 1 (2014): 51-91.
- de Wet Johannes Ch., Andreas H. van Wyk, *Die Suid-Afrikaanse Kontraktereg en Handelsreg*, t. I, Durban: Butterworths, 1992.
- Zimmermann Reinhard, *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford: Clarendon Press, 1996.
- Zimmermann Reinhard, „Common law und ius commune. Unkodifizierte Mischrechtsordnungen im Vergleich”, [w:] *Aufbruch nach Europa. 75 Jahre Max-Planck-Institut für Privatrecht*, red. Jürgen Basedow, Ulrich Drobnig, Reinhard Ellger, Klaus J. Hopt, Hein Kötz, Rainer Kulms. 852-854. Tübingen: Mohr Siebeck, 2001.
- Zimmermann Reinhard, *Roman Law, Contemporary Law, European Law. The Civilian Tradition Today*. Oxford: Clarendon Press, 2001.
- Zimmermann Reinhard, Daniel Visser. *Southern Cross. Civil Law and Common Law in South Africa*. Oxford: Clarendon Press, 1996.
- Zweigert Konrad, Hein Kötz. *An Introduction to Comparative Law. The framework*. Amsterdam-New York-Oxford: University Press, 1977.

